

hogy más, addig ismeretlen jelentésekkel ruházza föl őket. Hogy a husserli elgondolásnak, az újabb nyelvi-filozófiai fölismeréseknek, a „szó válsága” divatos tételnek mennyit „köszönhet” ez a líra — nem ide tartozik. Annál inkább fölteendő — az avantgarde-ot mindig is legkevésbé foglalkoztató — kérdés: a befogadó, az olvasó szerepe. S nem is az, hogy vajon követi-e ezt a költészetet az új jelentésű szavak felismerésében vagy kitalálásában, veszi-e az intellektuális fáradságot (!) a sajátos kódrendszer kialakításához. Fontosabb: e lényeges társadalmi-történelmi konkrétumoktól megfosztott lírának el tudja-e hinni, hogy *Ócskapiac* a nyelv, használt szavakkal, elpusztított hasonlatokkal, hogy a mondatok cafatokra szakadtak, az igekötők hörögnek, a képzők, jelek és ragok leszakadt végtagokként hevernek. Megelégszik-e ennyivel: a „marathoni harcos nem kiáltja, hogy: győzelem! / S nem kiáltja, hogy: vereség! Csak halálra váltan / összeroskad. Értsen hát ki-ki ennyiből...!”? Vajon ért-e mindenki? Vajon ami mindennapi szorongás-szorongattatás, testközeli élmény, föl tudja-e metafizikaiként fogni; mehet-e a költő után, kitől „a jelentéses dolgok távolodnak”? Vagy jelentést, értelmet kell találnia nap nap után? Kiülhet-e Ő is a versvégi pontra, háttal nemcsak a versnek, de a valóságnak is? És háttal a még élő nyelvnek? Kiadhatja-e a parancsot: lombikba a valósággal és a nyelvvel, s gyerünk kísérletezni!?

Hiheti-e erősnek, törhetetlennek a lepkecsontvázat? (*Kriterion*.)

MÁRKUS BÉLA

Kristó Gyula: Levedi törzsszövetségől Szent István államáig

Túlzás nélkül állíthatjuk: nincs olyan nép a földkerekségen, melyet ne érdekelne eredetének kérdése. Különösen érvényes ez a megállapítás a történelmi fejlődés oly sajátos útját járó közép- és kelet-európai népekre. Igaz, napjainkban a korábbi korszakoktól eltérően elsősorban a tudományos érdeklődés vezeti a ma élő népek eredetével foglalkozó kutatót, de bizonyos megkövült téveszmék miatt még manapság sem ritka jelenség a szenvedélyek felkavarodása, s a jogigazoló elméletek gigondolása az őstörténeti népközösségek (etnosok) sorsának tanulmányozása kapcsán. Ezért égető szükség van arra, hogy e kérdéskörben is a tudományos tárgyilagosság uralkodjék a gyakran elszabaduló indulatok helyett. Annál inkább kívánatos ez, mert napjainkban világszerte tapasztalhatjuk, hogy eltérő háttérrel és tartalommal ugyan, de felerősödött az érdeklődés az emberiség történetének legrégibb korszakaival összefüggő kérdések iránt. A magyar őstörténet vonatkozásában nem lebecsülendő nehézségeket okoz, hogy egyrészt a hazai szakemberek, másrészt pedig az emigrációban élő kutatók egy szűk, de rendkívül befolyásos részének — akikre inkább a dilettáns elnevezés illik — felfogása között kibékíthetetlen ellentmondás feszül. Az utóbbiak délibábos elképzelései főleg az iskolázott, de kellő nyelvészeti és történelmi felkészültséggel nem rendelkező emberek között terjedtek el, akiket jószándékú érdeklődés vezetett el ezekhez a problémákhoz. Nagy tekintélyű régészprofesszorunk, László Gyula joggal hívta fel a figyelmet 1976-ban arra, hogy az emigráció őstörténet-szemlélete a nagy példányszámban, vonzó kiállításban megjelent munkák révén komoly tudatformáló erőként jelentkezett a hazai közönség körében is. Ugyanakkor elmarasztalta a hazai kutatókat, mert ők csupán kézlegyintéssel intézték el ezeket a szóhasonlítgatásokra építő elméleteket, ahelyett,

hogy hatásos cáfolatokkal segítették volna a közvélemény tisztánlátását. Azóta a helyzet sokat változott: több sikeres konferencia (köztük az 1979 tavaszán Szegeden megrendezett magyar őstörténeti), s számos népszerűsítő, valamint tudományos munka segíti az érdeklődő eligazodását.

Az utóbbi időben megjelent őstörténeti kiadványok közül kiemelkedő fontosságú új eredményei és módszertani eljárásai miatt érdemel figyelmet Kristó Gyula könyve. Az Árpád-kor kiváló szakértője e politika- és társadalomtörténeti munkájában a magyarság IX—X. századi történetét kutatva elsősorban az írott források alapján keres választ arra a kérdésre, hogy milyen politikai keretek között éltek elődeink, s miként vezetett útjuk az egyes törzseket összefogó, az egységes népalakulat kiformálódásának kezdetét jelentő törzsszövetségtől a törzsi államnak nevezett átmeneti fejlődési fokozaton keresztül Szent István államáig.

A szerzőnek nem állt szándékában minden kérdést alaposan elemző, szisztematikus magyar történelmet írni, könyve, úgy érezzük, mégis a jelenleg legkorszerűbb összegező áttekintést nyújtja népünknek a 830-as évektől, vagyis a biztosan magyarokra utaló első írásos információ megjelenésétől számított mintegy másfél évszázadnyi életéről. Ezt többek között az teszi lehetővé, hogy Kristó messzemenően alkalmazza az őstörténeti kutatásban, e jellegzetesen multidiszciplináris tudományágban megkövetelt — általa helyesen is értelmezett! — komplex kutatási módszert.

Bár a IX. század harmincas éveitől egyre gyakrabban szerepelnek a magyarok a nagyjából egykorú, külső nemritkésű írott emlékegyben, a források gyér száma, hézagossága, s a bennük mekilthető fellelhető ellentmondások ugyancsak próbára teszik az események rekonstruálására vállalkozó kutatót. Ez a nem éppen szerencsés helyzet megkívánja a források messzemenő tiszteletét, s még a legkétesebb esetben is megköveteli az eleve elutasítás helyett azok tárgyyszerű és alapos elemzését. Ezért tartjuk a könyv egyik legnagyobb érdemének, hogy a példás forráskritika- és elemzés révén a szerzőnek sikerült bebizonyítani: Bíborbanszületett Konsztantínosznak A birodalom kormányzása című munkája — a császár számos kronológiai és tárgyi tévedése ellenére is — elsőrendű fontosságú és megbízható kútfő népünknek a honfoglalást megelőző, s néhány vonatkozásban azt követő történelmére nézve, s alapvetően helytelen — ennek a forrásnak, valamint az arab útleírásoknak a szakirodalomban megfigyelhető szélsőséges szembeállítására. Kristó interpretálásában a konsztantínosi mű számos olyan része is érthetővé, a teljes képbe illeszthetővé vált, amelyvel a korábbi kutatás mindeddig semmit sem tudott kezdeni. Tudnunk kell, hogy a tudományok és a művészetek iránt fogékony császár körül egy tudós kör működött, melynek tagjai a régi történeti munkák kivonatolásakor többek között az a gyakorlati cél vezette, hogy összegyűjtsék és rendszerezzék a bizánci birodalom szempontjából létfontosságú külpolitikai és diplomáciai ismereteket. Munkájukra támaszkodva készítette el Konsztantínosz az említett, a királytűkör műfajába tartozó művet, melyet nem a nyilvánosságnak, hanem kizárólag fiának, a későbbi II. Romanosznak szánt azzal a céllal, hogy segítse őt a birodalom külpolitikájának irányításában. E hatalmas kútfőanyagból merítő munka tévedései részben a források és az informátorok közléseinek kritikátlan átvételére, részben pedig a tolmácsok, lejegyzők és másolók botlásaira vezethetők vissza. Zömük azonban elmélyült kutatással, valamint a különböző írott emlékek közléseinek egybevetésével kiszűrhető. Ezt a nagy szaktudást és igen jó kombináló készséget igénylő, rendkívül fontos módszertani eljárást a szerző mesterien alkalmazza nemcsak ehelyütt, hanem a könyv egészében is. A magyarság 896 előtti történelme azonban még e nagy jelentőségű kútfő segítségével sem tisztázható megnyugtató módon minden vonatkozásban a források mozaik jellege miatt. Ennek következtében az a sajátságos helyzet állt elő, hogy az ismereteinket alkotó tények egy része egynél több megoldási lehetőséget sugall. E korai időszak tanulmányozásánál tehát szükségszerűen nagy szerepet kapnak a hipotézisek, s ugyanakkor világosan kell látnunk azt is, hogy a kutatók sok esetben nem élhet az egzaktt tudományos bizonyítás megszokott módszereivel sem. Ez természetes is. Baj csak akkor van — hangsúlyozza a szerző —, ha ezek a hipotézisek megfelel-

lebbezetetlen tényekké minősülnek, s a sok esetben tendenciózusnak kikiáltott forrásadatok helyébe a kutatók önkényes állításai lépnek. Kristónak sikerült ezt a veszélyt elkerülnie, s maga is megjegyzi: lehetséges, hogy a dolgok másképpen fejlődtek, mint ahogyan ő látja.

A szerző könyvének első három fejezetében a honfoglalás előtti események rekonstruálását kísérli meg. Ezt a komplex kutatási módszer szellemében Konsztantinos műve 38. fejezetének passzusonkénti példaszzerű elemzésével végzi el. A társ-tudományok eredményeire is építve arra a következtetésre jut, hogy népünk etnogenezisét és vándorlását az eddigiektől eltérő módon kell elképzelni. Szerinte a finnugor és török etnikumú törzseket és törzstörödékeket Levedi, az első vajda szervezte törzsszövetségbe a Don vidékén azt követően, hogy a magyarok elődeinek jelentős, zömében a finnugor etnikumhoz tartozó része nem sokkal 830 előtt elhagyta régi hazáját, Baskiriát (Magna Hungariát), s délre vonult. Ez a politikai alakulat, amelybe még más, a Don jobb partján élt, Kazáriából kiszakadt, török ajkú népek is bekerültek, rövid időn belül a kazárok fennhatósága alá jutott, akik az egyik előkelő méltóság, a kündü tisztét ruházták Levedire, s így az a népünk-nél is meghonosodó szakrális fejedelmi rendszer elindítójává vált. A kazár fennhatóság alá kerüléssel magyarázható a magyar törzsszövetség szálláshelyének későbbi megváltozása: katonai segédnépként Kazária keleti határán, a Volga vidékén teljesíthettek szolgálatot. Itt kerültek összeütközésbe a kangarnak nevezett besenyőkkel. Kristó éles szemmel vette észre, hogy ezt a fegyveres akciót örököltette meg Konsztantinosz császár műve 38. fejezetében a kangar—türk háború leírásakor. Ez az összecsapás valószínűleg a 840—850-es évek táján történhetett, s ezzel kapcsolatos a magyar törzsszövetség zömének nyugati irányú elmozdulása, valamint a Kaukázuson túli, szavárdnak nevezett magyarok elszakadása. Ezzel szemben a 37. fejezetben említett magyar—besenyő összecsapás Etelközben zajlott le a 890-es évek közepén, s ez a háború vált a honfoglalás egyik indítékává. A 840—850-es évek körül vereséget szenvedett, nyugati irányba vonuló, s lassan etelközi hazájukba érkező magyarok a hozzájuk csatlakozó kabarokkal ezt, az alkalmat ragadták meg a kazár fennhatóság lerázására. A kazárok viszont az Etelközbe vonult magyarság körében korábbi befolyásuk visszaszerzésére törekedtek. A finnugor etnikumhoz tartozó, tisztségét átmentő, s a törzsszövetséget Etelközben újjászervező Levedi, mivel a kazár függőség sehogy sem volt inyére, visszautasította a kagán ajánlatát, s maga helyett Álmos, vagy annak fia, Árpád fejedelemsé válassztását javasolta. Konsztantinosz szerint a magyarok Árpád fejedelemsé válassztásához járultak hozzá. Kristó viszont az etimológiai kutatások újabb eredményeire, a turul mondára, a krónikás hagyományra és orosz forrásadatokra támaszkodva meggyőzően bizonyítja, hogy Álmosnak kellett a posztra kerülnie, s a császár tévedése Bulcsú és Termacsú szándékos torzításának a következménye. Álmos szakrális uralkodóvá válásával etnikai változás következett be a törzsszövetség vezetésében, és maga a törzsszövetség is új néven szerepel ettől kezdve.

A könyv negyedik fejezetében a szerző részletesen ismerteti a IX. századi Kárpát-medence uralmi viszonyait, s 892-től nyomon követi a magyar törzsszövetség sorsának alakulását a honfoglalással záruló időszakig. A különböző nyelvű írott források alapján — érintve a későbbi keletkezésű magyar krónikás anyagot és Anonymus gestáját is — derít fényt a honfoglalás menetére. Hangsúlyozza, hogy e népünk életében oly nagy jelentőségűvé vált eseményt nem szabad tudatos, előre megtervezett akciónak tekinteni. Értelmezése szerint a honfoglalás több ütemben zajlott le. A 894-gyel záruló első fázisban a katonai segédnépek megvetették a lábukat a Duna—Garam vonalától keletre eső részeken, de ez nem jelentette a korábbi szállásterület feladását. Hozzájuk csatlakozott a második ütemben 895—896 táján a magyar törzsszövetséget alkotó népelemek zöme, akiket az Al-Duna vidékén a bolgároktól elszenvedett vereség, valamint az etelközi szállásra törő besenyők támadása kényszerített elvándorlásra. Végezetül 900-ban az Itáliából visszatérő csapatok, s

a Duna mögül előretörő, Kurszán gyula vezette sereg katonai akciója nyomán a Duna—Garam vonalától nyugatra eső terület is a magyarok fennhatósága alá került.

Kristó szerint a honfoglaló magyaroknál még érvényben volt a kettős fejedelemség rendszere. Újszerű feltevése értelmében Álmos, illetve Árpád a főfejedelem, Kurszán pedig a gyula tisztét töltötte be. Kifejti azt is, hogy a szakrális királyság intézményének elsorvadása nem a kazároktól való függetlenedés tényével hozható összefüggésbe, hanem a kündünek az ügyek tényleges intézésébe történő bekapcsolódásával magyarázható.

A könyv következő két fejezete a 836—970 közti kalandozó hadjáratokkal foglalkozik. A szerző ezekről alkotott nézetét a teljes forrásbázis alapján fogalmazza meg. Gyűjtőmunkája és forráslemezése révén válik bizonyossá, hogy a magyarok nemcsak nyugati irányba kalandoztak, hanem a Balkán-félszigetre is rendszeresen vezettek portyázó hadjáratokat 896 és 955 között. Ebben a szakirodalomban egyedülálló mélységű elemzésben a katonai akciók és a velük kapcsolatos korábbi nézetek részletes ismertetése után a szerző azt kutatja: milyen céllal, milyen keretek között, s kiknek a részvételével folytak ezek a hadjáratok. A viking, a germán és a szláv analógia nyomán hangsúlyozza, hogy a kalandozásokról, s a X. századi magyar viszonyokról csak akkor kaphatunk valóságghú képet, ha a vizsgálatokba bevonjuk a katonai demokrácia fogalmát — különválasztva a katonai és a demokratikus szférát! Kristó megállapítja, hogy a magyaroknál 830 és 970 között figyelhető meg a társadalom erősen militarista jellege, s így a kalandozó hadjáratok nem egy termelési ág, hanem egy társadalom válságának tünetei. Nemcsak az elméleti jellegű tanulások, de Szent István törvényei alapján is bizonyítani tudja, hogy a X. század első két harmadában még viszonylag kialakulatlanok voltak az osztályviszonyok, s ezért a kalandozásokban a főemberek kíséréte mellett nagyszámú fegyveres szabad elem is részt vett, akik számára ezek a katonai vállalkozások a megélhetést jelentették. Konzstantínosz császár tudósítása alapján pedig arra a következtetésre jut, hogy a X. század első felében a törzsi forma erősödésével, s a törzsszövetség szervezetének bomlásával kell számolnunk. A kalandozó hadjáratok tehát törzsi keretek között folyhattak, és semmiképpen nem alkalmasak annak az elképzelésnek az alátámasztására, amely a X. század elején a fejedelmi hatalom erősödését hirdeti.

A könyv utolsó fejezetében az államalapítás közvetlen előzményeivel kapcsolatos néhány elvi kérdésre keres választ a szerző. Véleménye szerint a magyar állam belső fejlődés eredményeként jött létre, s kialakulásában nem az idegen minták a meghatározók. Ez márcsak azért sem lehetséges, mert a mintaként szóba kerülő különféle szláv, illetve türk és avar államok már rég letűntek a történelem színpadáról arra az időre, amikor a magyaroknál napirendre került az államalapítás kérdése. A frank, illetve német minta feltételezését nem utasíthatjuk el eleve, de bizonyítékok híján mégsem tarthatjuk valószínűnek. A szerző cáfolja az államot a nemzetséggel kapcsolatba hozó nézetet is, és hangot ad annak a meggyőződésnek, hogy a szakirodalom nyújtotta tanulások, valamint a X. századi magyar viszonyok konkrét elemzése bizonyítja: az államiség irányába tartó fejlődés Magyarországon is a törzsi egység szintjéről indult el, s az egy, esetleg több törzset összefogó törzsi államon keresztül jutott el a tényleges államig. Ezt az elképzelést egyébként az európai, kiváltképpen pedig a kelet-európai államfejlődésben fellelhető analógia is támogatja. A szerző számos régebbi munkájában már felhívta a figyelmet arra, hogy a törzseket nem lehet kiiktatni X. századi történelmünkéből. Ezt a feltevést az általa felsorolt általános és konkrét érvek mellett egy, a könyv anyaggyűjtésének befejezése után közzétett nagy jelentőségű, a magyarok 942. évi ibériai kalandozásáról tudósító mór kútfő is megerősíti. Konzstantínosz császár tudósítását alapul véve a szerző roppant szellemes és újszerű módon kísérelte meg négy törzs szállásterületének rekonstruálását. További törzsi szállásterületek körvonalait is megrajzolta, s bár ehhez csak későbbi keletkezésű, sok esetben nem tökéletesen megbízható forrásokat tudott használni, elképzelése nem tűnik erőltetett-

nek. A szerző e kérdéskörbeli vizsgálatai a konkrét magyar viszonyok leírásán túlmenően számos ponton hozzájárulnak a törzsi állam marxista szakirodalomban mindeddig kellőképpen nem tisztázott fogalmi meghatározásához is.

A könyv főbb gondolatainak ismertetéséből is kitűnik, Kristó nemcsak bizonyos pontokon módosította a magyarság ezredfordulóig megtett történelmi útjáról napjainkig kirajzolódott képet, hanem fontos, újszerű részeredményeit logikusan felépített, szilárd rendszerbe foglalva bizonyítja: népünk kialakulását és az államalapítással záruló korszakig tartó fejlődésmenetét a hagyományostól eltérő módon kell elképzelni. Fontosnak tartjuk annak hangsúlyozását, hogy következtetéseire elfogulatlan, preconcepcióktól mentes vizsgálódások útján, a teljes írott forrásanyag és az óriási méretűvé duzzadt hazai és külföldi szakirodalom alapos ismeretének birtokában, jól megalapozott hipotézisek segítségével jutott. Vizsgálódásai során megszemlélően figyelembe vette a korábbi történelmi kutatás és a társtudományok időtálló eredményeit is. A szerző abszolút korrektségét szemléletesen mutatja, hogy feltevéseit a korábbi hazai és nemzetközi szakirodalom legmarkánsabb, többnyire szó szerint idézett nézeteivel ütköztetve tárja az olvasó elé, s így egyben állásfoglalásra is készíti azt. Megjegyzéséhez hiven valóban nem könnyű olvasmány a Levedi törzsszövetségétől Szent István államáig, de e rendkívül világos és élvezetes stílusban megírt munka a benne felhalmozott hatalmas és sokrétű ismeretanyag révén idehaza és külföldön is gyakran forgatott és sokat hivatkozott könyv lesz a magyar őstörténettel foglalkozó szakemberek körében, s nagy haszonnal vehetik kézbe a kérdés iránt érdeklődő szakmán kívüliek is. A tetszetős kiadásban, az Elvek és utak sorozatban megjelent kötet értékét a számos térképmelléklet és a részletes jegyzetapparátus (1275 jegyzet!) is emeli. (*Magvető*.)

PETROVICS ISTVÁN

Két alternatíva: Eltűrni vagy ellenállni

VÍGH KÁROLY KÉT KÖNYVÉRŐL

Az elmúlt években a magyar történelem sorskérdései iránt öröndetesen megnőtt az érdeklődés. Egyre bővül azoknak a tábora, akik tisztában akarnak lenni nemzeti múltunk fordulópontjaival, akik tárgyilagos választ keresnek és várnak a „mikor, miért, milyen okok miatt, hol tévesztettünk utat?”, a „mindig a vesztes oldalon?” kezdetű régi és újkeletű kérdésekre. Egyre többen vannak azok, akik a magyar kormánypolitika irányítóinak osztályozásán, korlátoltságán túlmenően tudni szeretnék azt is, hogy a környező országok kormányai, politikusai, uralkodó osztályai — az európai nagyhatalmak kormányai — miben és mennyiben felelősek a „sajátos” magyar viszonyok, a revíziós politika, a belső (ellenforradalmi) politikai struktúra kialakulásáért. (Mert ne feledjük: a Magyar Tanácsköztársaság leverése nem Horthy Miklósnak és különítményének az „érdeme”. Az „érdem” a franciák politikai, katonai patronálása mellett tevékenykedő — a szocializmus eszméitől, a magyar proletárforradalomtól megrettent, de a területi rablás lehetőségétől vérszemet kapott, a frissiben hatalomra került — csehszlovák, román valamint jugoszláv burzsoáziát s csapatait illeti.) Az I. világháború utáni években a területének kétharmad részét elvesztő országban a progresszív — széles néptömegek számára is elfogadható — ellenzéki politika kialakulását számtalan belső és igen sokrétű külső probléma akadályozta, hátráltatta.

Az ellenforradalmi rendszer osztálybázisáról induló politikusok a legkülönbözőbb — többségükben dicstelen — pályát futottak be. A legtöbben hűek maradtak osztályukhoz. Kevesen tudtak valódi népszerűsége szert tenni. Még kevesebben voltak